

נסח דבר

מאוצרות
רבנו הרמב"ן

פרשת משפטים תשפ"ג (שנה ו' גליון 146)

וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׁים לְפָנֶיךָ. [כא, א]

כי רצה להקדים להם המשפטים, כי כאשר היה בעשרת הדברות הדבור הראשון בדיעת ה', והשני באיסור עבודה זרה, חזר וצוה את משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (לעיל כ כב), שתזהירם אתה עוד שיתנו לבם למה שראו ויזהרו במצות האלו שצויתם, כי אתם ראיתם כנגד דבור אנכי ולא תעשו אתי כנגד לא יהיה לך להשלים ענין עבודה זרה, ואלה המשפטים כנגד לא תחמוד, כי אם לא ידע האדם משפט הבית או השדה ושאר הממון יחשוב שהוא שלו ויחמדהו ויקחהו לעצמו, לפיכך אמר תשים לפניכם משפטים ישרים, ינהיגו אותם ביניהם, ולא יחמדו מה שאינו שלהם מן הדין. וכן אמרו במדרש רבה (שמות ל טו) כל התורה כלה תלויה במשפט, לכן נתן הקב"ה דינן אחר עשרת הדברות. וכן יפרש באלה המשפטים המשפט בעבודה זרה (להלן כב יט), ובכבוד האב (שם כא טו יז), והרציחה (שם כא יב יד), והניאוף (שם כב יח), הנזכרים בעשרת הדברות.

כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עֲבָרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבְשִׁבְעַת יָצֵא לְחֶפְשִׁי חָנֹּם. [כא, ב]

התחיל המשפט הראשון בעבד עברי, מפני שיש בשילוח העבד בשנה השביעית זכר ליציאת מצרים הנזכר בדבור הראשון, כמו שאמר בו (דברים טו טו) וזכרת כי עבד הייתי בארץ מצרים ויפדך ה' אלקיך על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום. ויש בה עוד זכר למעשה בראשית כשבת, כי השנה השביעית לעבד שבתון ממלאכת אדונו כיום השביעי. ויש בה עוד שבעי בשנים שהוא היובל, כי השביעי נבחר בימים ובשנים ובשמות, והכל לענין אחד, והוא סוד ימות העולם מבראשית עד ויכלו. ולכן המצוה הזאת ראויה להקדים אותה שהיא נכבדת מאד, רומזת דברים גדולים במעשה בראשית.

ולכך החמיר בה הנביא מאד, ואמר אנכי כרתי ברית את אבותיכם מקץ שבע שנים תשלחו איש את עבדו ואיש את שפחתו (ירמיה לד יג יד), וגזר בעבורה הגלות (שם יז - כב) כאשר תגזור התורה גלות על שמטת הארץ (ויקרא כו לד - לה), וכמו שאכתוב עוד בעזרת ה' (ביקרא כה ב). וכאשר השלים משפט המצוה הזאת בעבדים העברים, החל במשפט לא תרצח שהיא החמורה, ובכבוד האבות, ובלא תגנוב, וחזר למשפט מכה איש בלי שימות בה, ואחרי כן לרציחת העבד שהיא חמורה ממיתת הולדות, ואחרי כן לאברי הישראלים והעבדים, ואחרי כן לנזקי הבהמות במיתה. וכל הפרשיות בסדור ובכונה נכונה.

אִם אֲדָנִי יִתֵּן לִּי אִשָּׁה וְיִלְדָהּ לִּי לֹא בָנִים אוּ בָנוֹת הָאִשָּׁה וְיִלְדָהּ תִּהְיֶה לְאֲדֹנָי וְהוּא יֵצֵא בְגִפוֹ. [כא, ד]

כתב כאן רבנו הרמב"ן: "ואבל הישראלית אפילו היתה גדולה, ואפילו נאמר שתהא האשה רשאה למכור את עצמה, בניה של אב הן."

ובגמרא - קידושין טו. דרשו: "אזנו - ולא אזנה" מכאן שרק עבד נרצע - ולא אמה". הביא הגאון רבי אלחנן וסרמן הל"ד [קובץ שיעורים - קידושין אות טו] ראייה חריפה לשיטת הרמב"ן. שכן מדברי הגמרא משמע שרציעה היא קנס על שעבר על "כי עבדי הם - ולא עבדים לעבדים", ואם נאמר שרק קטנה יכולה להימכר לאמה ולא אשה גדולה - מדוע היה צורך בלימוד מיוחד למעט אמה מרציעה, הלא ממילא קטנה אינה מתחייבת בקנס? ובהכרח עלינו להוכיח מכאן כשיטת הרמב"ן שאף גדולה יכולה למכור עצמה לאמה, וגדולה בת קנסא היא - ונדרש לימוד שאינה נרצעת! (אולם במנחת חינוך [מצוה מב] כתב שתיכאן אמה גדולה גם שלא כשיטת הרמב"ן - בנמכרת על ידי "דינא דמלכותא" עיי"ש)

וְהִגִּישׁוּ אֶלְּ אֲדֹנָי אֶל הָאֱלֹקִים וְהִגִּישׁוּ אֶל הַדָּלֶת אוּ אֶל הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדָנִי אֶת אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וְעָבְדוּ לְעַלְמָם. [כא, ו]

ואמר רבי אברהם כי נקראו השופטים אלקים בעבור שהם מקיימי משפטי האלקים בארץ. ולדעתי יאמר הכתוב והגישו אדניו אל האלקים, עד האלקים יבא דבר שניהם (להלן כב ח), לרמוז כי האלקים יהיה עמהם בדבר המשפט, הוא יצדיק והוא ירשיע. וזהו שאמר (שם) אשר ירשיעון אלקים, וכך אמר משה כי המשפט לאלקים הוא (דברים א יז). ובאלה שמות רבה (לכד) ראיתי אלא בשעה שהדין יושב ודן באמת, כביכול מניח הקב"ה שמי השמים ומשרה שכנתו בצדו, שנאמר (שופטים ב יח) כי הקים ה' להם שופטים והיה ה', עם השופט.

אסי' יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא. [כא יט]

לשון רש"י על בוריו וכחו [ובשפתי הכמים כתב: דאי משענתו ממש אם כן עדיין חולה הוא ושמוא ימות ולמה כתיב ונקה המכה], ואמר רבי אברהם כי טעמו שלא ישען על אחר כדרך החולים, רק על עצמו, כי אז ינקה המכה שיוציאוהו מבית הסוהר. ולפי דעתי כי משענתו כפשוטו, כמו ואיש משענתו בידו מרוב ימים (זכריה ח ד), משענת הקנה הרצוף (מ"ב יח כא). ויאמר הכתוב כי כאשר יתחזק המוכה והוא מתהלך תמיד בחוץ בשווקים וברחובות על משענתו כמשפט החלושים שנתרפאו מחולי, ונקה המכה, ולמד שאפילו פשע בנפשו ומת בחולשתו אחרי כן לא יומת. ודבר הכתוב בהווה, כי המוכים שנפלו למשכב לא יתהלכו בחוץ עד שתחיה מכתם ויצאו מידי סכנה, וזה טעם והתהלך בחוץ, כי אם יקום ויתהלך בביתו על משענתו לא ינקה.

[והאיר הגאון רבי יחזקאל שוב שליט"א כי ל' הרמב"ם ה' רוצח ושמירת הנפש ד, ד: זה שנאמר בתורה על משענתו אינו שיהלך והוא נשען על המטה או על אחר שאפילו הנוטה למות יכול להלך על המשענת לא נאמר משענתו אלא שיהיה מהלך על משענת כוחו ולא יהיה צריך כח אחר להשען עליו. אמנם ברש"י גיטין עב: ד"ה על משענתו פי' - נשען על מקלו לעולם חולה הוא וצ"ע] ויל"ע במכילתא.

ועבדתם את ה' אלקיכם וברך את לחמך ואת מימך והסרת ימך מחלה מקרבך. [כג כח]

כוונת הכתוב הזה, בעבור שרוב עובדי עבודה זרה יכירו וידעו כי השם הנכבד הוא אלקי האלקים ואדוני האדונים, ואין כונתם בעבודה זרה רק יחשבו כי בעבודות ההם תהיה להם הצלחה, כגון שיעבדו השמש בעבור שמצאו לו ממשלת בתבואות, והירח במעיינות ובכל התהומות, וכן כיוצא בהם בכל צבא השמים, וכל שכן שיחשבו כי תהיה להם תוספת טובה בעבודת המלאכים בעבור שהם מכבדים משרתי האל-הגדול. ועל כן יאמר הכתוב הזה כי בעבודת הקב"ה בלבד תהיה להם ההצלחה והשמירה, ועקירת עבודה זרה לא תזיק אבל תוסיף לכם טובה וברכה, כי הקב"ה יברך לחמך והוא כלל לכל מאכל אשר יאכל, ויברך מימך שהוא אב לכל משקה אשר ישתה, והברכה היא תוספת בהן, שיהיה מהן לך לרוב מאד. ואמר והסרת ימך מחלה מקרבך, כלומר שאסיר בהם מחלה מקרבך, שיהיו המאכלים והמשקים טובים ובריאים לא יולידו מחלה אבל ירפאו ממנה.

ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו. [כד יא]

ופירש רש"י היו מסתכלין בו בלב גס מתוך אכילה ושתייה, כך מדרש תנחומא (אחרי ו). ואונקלוס לא פירש כן ותירגם: רב רב"י בני ישראל לא הנה נזקא ויחזו ית יקרא דה' והו' חזון בקורבניהון דאתקבלו פאלו אקלון ושתו.

ורבנו הרמב"ם פירש: הם נדב ואביהוא והזקנים הנזכרים (לעיל פסוק א), וקראם כן כי נאצל עליהם רוח אלקים. וטעם וישתו שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים וזבחת שלמים ואכלת שם ושמתת לפני ה' אלקיך (דברים כו ז), אף כאן ביום חתונת התורה כן עשו.

וקשה לפירוש רש"י ועוד, איך יתכן שאצילי בני ישראל אכלו אכילה גסה עד שהיו ראויים להעניש? אמנם הרמב"ם פירשו לטובה, אולם יקשה המשך הפסוק: "לא שלח ידו" - וכי למה ישלח בהם יד, הרי נתכוונו למצוה ומעשיהם רצויים לה'?

וביאר הכתב סופר" [ש"ת, א"ח סוף סימן ע"ח] אמרו חז"ל [שבת פח.] על הפסוק [שמות יט, יז] "ויתיצבו בתחתית ההר - מלמד שכפה עליהם הר כגיגית ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם". והנה מי שהוא אנוס לקבל עליו ולעשות דברים בעל כורחו וכל שכן כשמתחייב לדורות, לא תערב לו אכילה ושתייה, וישראל שנאנסו לקבל עול תורה ומצוות עגמה עליהם נפשם. אולם עוגמת הנפש שרתה רק על המון העם, ואילו אצילי בני ישראל קיבלו את התורה בשמחה ועל ידי אכילתם ושתייתם הראו שמחתם, וזהו הפירוש בפסוק "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו" שלא לו לא נצרך הקב"ה להתרות על ידי מראה ושליחת יד שאם לא יקבלו שם תהא קבורתם, משום שאצילי בני ישראל קיבלו את התורה בשמחה כמאמר הכתוב "ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו".

ומכאן ביאר את מאמרו הידוע של רבי אליעזר [פסחים סח:] "הכל מודים בעצרת דבעינן נמי לכם, מאי טעמא? יום שניתנה בו תורה הוא" היינו שקבלת התורה היא המחייבת לאכול ולשתות כדי לשמח את הגוף ובכך מוכיח כי שמח בשלמות בקבלת התורה.

ויקם משה ויהושע משרתו ויעל משה אל הר האלקים. [כד יג]

לא ידעתי מה טיבו של יהושע בכאן, ואומר אני שהיה התלמיד מלווה את הרב עד מקום הגבלת תחומי ההר שאין רשאי לילך משם והלאה, ומשם ויעל משה לבדו אל האלקים, ויהושע נטה שם אהלו כל ארבעים יום, שכן מצונו כשירד משה וישמע יהושע את קול העם ברעה (שמות לב ז), למדנו שלא היה יהושע עמהם. לשון רבינו שלמה.

ורבנו בחיי מוסיף כאן בשם הרמב"ם: "ויש לשאול מדוע יזכרנו הכתוב בכאן יותר מן השאר, וכתב הרמב"ם ז"ל אפשר לומר שזה מורה כי כל ארבעים יום שהיה משה בהר היה יהושע ממתין עליו בתחתית ההר ומפני זה הזכיר בכאן כי היה משרתו עמו ללוות אותו עד הגבול המזומן בהר".

ועל דעתי: היה יהושע מכלל שבעים הזקנים, כי אין בישראל שבעים זקנים ראויים לקרבה אל האלקים יותר ממנו, וכאשר פירש משה מהם היה מלווה את רבו עד הגבול. ואל תקשה עלי ממאמר רבותינו בעונש הזקנים האלו בתבערה (תנחומא בהעלותך טו), כי יאמרו כן על כולם חוץ מיהושע, לפי שהוא ראוי למראות אלקים ולכל נבואה.